

Ferkov Jakab

Két csongrádi volt hadifogoly vallomása

Magyarország második világháborús embervesztesége mintegy 700–750 ezer főre tehető. Ennek több mint egynegyede, hozzávetőlegesen 200 ezer fő, különböző szovjet kényszermunkatáborokban, vagy a kiszállítás alatt a romániai tranzittáborokban halt meg vagy tűnt el. A hazatérők lelkének mélyén pedig ott szunnyadtak, vagy inkább szorítottak az átélt események lenyomatai, amelyeket azonban nem mondhattak ki, mert nemcsak vesztesek, hanem az új politikai rendszerben immár „bűnösök” is lettek. Bár az utóbbi időben sorra nyílnak meg a levéltárak, és számos eddig szigorúan titkolt adat kerül napvilágra, azok az emberek, akik egykor átélték a fogolytáborokat, egyre kevesebben vannak. Pedig az általuk elmondottak sokat segíthetnek a múlt tisztázásában sőt, gyakran élesebb és mindenképpen hitelesebb képet nyújtanak bármilyen statisztikánál. Mert a kimutatásokat gyakran kozmetikázták, az előírások és utasítások csak papíron léteztek, a gyakorlatban ritkán tartották be őket, és a foglyok sorsa, túlélési esélyük attól függött, hogy a Szovjetunió mely területére, melyik táborába kerültek, milyen munkára kötelezték őket, milyen volt a lágerparancsnok jelleme, az őrség viselkedése, mennyi lehetőségük volt a találatkonyságra, és nemritkán csak a vak szerencsén múltott a sorsuk.

Dolgozatomban két olyan csongrádi illetőségű hadifogoly elbeszéléseit teszem közzé, akik mindketten szovjet fogságban voltak, de más-más körzetben, illetve táborban. Bár az idő begyógyítja a sebeket, és az emlékek közül csak a szépek maradnak meg, ám a két elbeszélésből mégis kitűnnek a rossz élmények is. Az átéltek lelkükbe mélyen benyomódtak, és ezek a lenyomatok akarva vagy akaratlanul, de az emberekhez, a társadalomhoz való későbbi viszonyulásukat, jellemüket – véleményem szerint – erősen meghatározták. Élményeikről a hangfelvételek 1995 nyarán készültek, és Csongrádon a Tari László Múzeumban vannak archiválva.

Mielőtt rátérnék a két elbeszélésre, megpróbálom röviden összefoglalni azt, amit a szovjet hadifogolytáborok létrejöttéről, azok rendszeréről, a rájuk vonatkozó utasításokról, előírásokról, a bennük folyó életről és a hadifoglyok számáról, illetve a magyar hadifogolylétszám alakulásáról tudni lehet. Mindezt főleg a Varga Éva Mária főszerkesztésében megjelent *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban* című dokumentumgyűjtemény alapján teszem. A bevezető talán érthetőbbé teszi a két egykori hadifogoly elbeszélését, avagy fordítva is igaz: az általuk elmondottak teszik hitelesebbé és mélyebben érthetőbbé a bevezetőben összefoglaltakat.

A hadifoglyokra vonatkozó 1927. évi genfi egyezmények kidolgozásában a Szovjetunió nem vett részt, és nem is írta alá azokat. Csupán az I. számú egyezményre vonatkozó deklarációt írták alá 1931-ben, s ezzel 1932-ben a Szovjetunióban is életbe lépett a „hadra kelt seregek sebesültjei és betegei helyzetének” javítását szabályozó egyezmény, míg a hadifoglyok bánásmódjáról rendelkező II. számú egyezményt a nemzetközi jogban pél-

dátlan módon, saját törvénykezésén belül oldotta meg.¹ Bár alappontjai nagyjából a genfi egyezmény szellemét tükrözték, számos nagyon lényeges rendelkezést, mint például azokat, amelyek „a Nemzetközi Vöröskereszt és a semleges országok képviselőinek a hadifoglyok tartására vonatkozó ellenőrzési jogosítványait részletezték”, nem vették át.² A „szovjet típusú II. számú egyezmény” több lépcsőben készült, és időközben, a háborús helyzet alakulásától függően, többször meg is változtatták. A teljesség igénye nélkül csak néhány változtatást sorolok fel:³

– 1941-ben az 1931. és 1939. évihez képest szigorodtak az előírások: a lengyel hadifoglyok esetében a napi 800 grammról 400-ra csökkent a kenyéradag, és az internált személyek is hadifoglyoknak minősültek,

– 1942-ben utasításban tették kötelezővé a hadifoglyok havi orvosi vizsgálatának megszervezését és munkaképesség-megállapító bizottság felállítását rendelték el, továbbá megszüntették a differenciált étkezési normákat,

– 1943-ban létrehozták a termelési táborok alapításával kapcsolatos és a hadifoglyok munkájának felhasználását meghatározó ún. „normatív alapot”, az előző évben beszüntetett különböző étkezési normákat pedig ismét bevezették⁴,

– 1946-ban az erős aszály és rossz termés miatt csökkentették az élelmisznormákat, aminek viszont olyan súlyos hatása volt a hadifoglyok fizikai állapotára, hogy a következő évben javítani kellett az életkörülményeiket.

A gyakorlatban azonban többnyire nem vették figyelembe a rendeleteket, illetve utasításokat, sőt számos esetben durván megsértették: nem vették figyelembe a hadifoglyok szakmáját, meghosszabbították a munkanapokat, nem tartották be a munkavédelmi szabályokat stb.⁵

A második világháború tapasztalatai után az 1929. évi genfi egyezményeket is felül kellett vizsgálni. Erre 1949-ben került sor, s ehhez már a Szovjetunió is csatlakozott, bár csak bizonyos fenntartásokkal. Így például az „egyezmény 85. pontját sem tartotta magára nézve kötelezőnek, azaz a háborús bűnökért elítélt foglyok hadifoglystátusát nem kívánta biztosítani”.⁶

Az 1939 és 1956 közötti időszakban mintegy 500 hadifoglytábor, 3000-t is meghaladó táborrészleg és közel 400 munkaszázlójal működött a Szovjetunióban.⁷ Ezek létrehozása közvetlenül a második világháború kitörése után kezdődött meg. A Belügyi Népbiztosság (NKVD) 0308. sz. „Hadifoglytáborok létrehozásáról” szóló parancsát 1939. szeptember 19-én adták ki, vagyis két nappal azután, hogy a Vörös Hadsereg átlépte a szovjet–lengyel

1 Az értekezletet, melyen két egyezményt fogadtak el, a Nemzetközi Vöröskereszt hívta össze. Az I. számú a „hadra kelt seregek sebesültjei és betegek helyzetének javítása” érdekében készült, a II. számú pedig a hadifoglyok bánásmódjával volt kapcsolatos. – *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953)*. Főszerk.: Varga Éva. Moszkva – Budapest, ROSSZPEN–MKTTK 2006. 5–6.

2 Uo. 7.

3 Uo. 7., 9–10. és 16.

4 „Az átlag kenyéradag napi 400 gramm volt, viszont a táborok kórházaiban, gyengélkedőin lévő foglyok számára 500 grammot, az egészségjavító osztagokban és az úton lévő (gyalogmenetben továbbirányított) hadifoglyok számára 600 grammot írt elő a szabályozás.” Az 1942. június 5-i, 001155. sz. parancs azonban átmenetileg megszüntette – és ezzel párhuzamosan csökkentette – a hadifoglyok differenciált étkezési normáit, aminek következtében viszont jelentősen megnőtt a hadifoglyok halálozási aránya. Ezért az 1943. március 16-án kiadott 00488. sz. parancsban ismét bevezették a differenciált étkezési normát. – *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban...* i. m. 11. és 532.

5 Uo. 11.

6 Uo. 20.

7 Uo. 5.

határt. Első lakói is a lengyelekből, illetve finnekből kerültek ki. 1941 közepén 8 hadifogolytábor működött, de a gyors német előrenyomulás következtében ez a szám az év végére háromra csökkent. A következő év júniusában 6 elosztótábort létesítettek azzal a céllal, hogy a fronton működő különböző alakulatoktól mielőbb átvegyék a hadifoglyokat, 3 hétig tartásuk karanténban, és szervezzék meg a hátszági táborokba való átszállításukat.⁸ Pár hónappal később, a német csapatok sztálingrádi kapitulációja után újabb hadifogolytáborok kialakítására lett szükség, s ezért 1943 tavaszán már 35 tábor működött, melyek teljes befogadóképessége 201 400 fő volt. Ugyancsak ebben az esztendőben alakult ki az a hadifogolytábor-rendszer, amely magába foglalta a hadseregek átvevőállomásait, a fronton működő gyűjtőállomásokat és átvevő-továbbító táborokat, valamint a hátszágban működő állandó nagyobb közkatonai és tisztai táborokat.

A kényszermunka gondolata mint a legyőzöttek jóvátételi kötelezettségének fő formája 1943-ban vetődött fel. Sztálinnak ezt a követelését a szövetséges hatalmak kormányai is elismerték, mert úgy látták, hogy a Szovjetunió katasztrofális gazdasági helyzete és a kimerült munkabázis ezt indokolta. A hadifoglyok munkában való alkalmazásáról az első utasítások 1943 áprilisában jelentek meg. A munkaidőt a fizikai állapotuktól függően állapították meg, de figyelembe vették a szakképzettségüket is. Három munkaképességi kategóriát állapítottak meg: az elsőbe azokat sorolták, akik alkalmasak voltak bármilyen fizikai munkára, a másodikba csak a közepesen nehéz munkára képeseket, míg a harmadikba soroltak mentesek voltak a munkától, illetve csak táboron belüli könnyű munkára lettek beosztva. Teljesítményüket két tényező befolyásolta leginkább: az ételmezés és az egészségügyi ellátás. Mivel azonban a háború által lerombolt ország nem tette lehetővé még saját állampolgáraik normális táplálását sem, a hadifoglyok számára még annyi sem jutott. Ételmezésük javítására a legkülönbözőbb forrásokat használták fel: különböző kiegészítő gazdaságok termékeit, halászatot, vadon termő füvek, bogyók és gombák begyűjtését stb. Mindezek következtében a hadifoglyok munkájának felhasználása sem ekkor, sem később nem játszott lényeges szerepet az ország gazdasági életében.⁹

A háború vége felé haladva a hadifoglyok, és ezzel együtt a táborok száma is gyorsan nőtt. Utolsó évében összesen 222 új tábort és 2713 táborrészleget létesítettek, miközben 99 tábort és 1080 táborrészleget számoltak fel. A háború befejeződése után, 1945 júliusában, már 2 688 275 hadifogoly volt különböző szovjet táborokban és egyben az összetételükben is egy minőségi változás ment végbe: megkezdődött a betegek és rokkantak hazaszállítása, míg másokat átszállítottak a hátszági táborokba. Az orosz levéltári források szerint az összlétszámból 622 ezret nyilvánítottak munkaképtelennek, és az első szállítmány, 225 ezer fő, 1945 júniusában indult haza, a második, 387 ezer fő pedig augusztusban.¹⁰

A második világháborús magyar foglyok legkorábban 1941 második felében jelentek meg a szovjet hadifogolytáborokban.¹¹ A mai kutatások, a táborok fennállásának teljes időszakát tekintve, a magyar foglyok számát 541 530 főben maximalizálják, amelybe az elhurcolt polgári személyek száma is beleértendő. Ez utóbbiak közé tartoztak a kollektív felelősség elve alapján elhurcolt magyarországi németeken és az ún. „malenkij robot”-ra elhurcoltakon kívül azok a civilek is, akiket a szökött hadifoglyok helyébe fogdostak össze

8 Ezekbe azonban, Sztálin parancsára, már a német fogságot túlélő szovjet katonák is bekerültek. – *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban...* i. m. 7–8.

9 *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban...* i. m. 9–10.

10 Uo. 14–15.

11 Uo. 8.

a kiszállítási útvonal mentén.¹² A magyar hadifoglyok számára vonatkozóan, az eddig feltárt szovjet dokumentumok alapján, a következő kép rajzolódik ki:

Időpont	Összes hadifogoly (fő)	Magyarok (fő)
1942. január ¹³	9 147	66
1943. február ¹⁴	212 836	31 299
1945. június ¹⁵	2 688 275	425 319
1946. április ¹⁶		454 854
1949. január ¹⁷	3 899 397	526 064

Elhelyezkedésüket illetően, egy 1947. áprilisi kimutatás szerint, 66 körzetben voltak szétosztva.¹⁸ A legtöbb magyart a 62. sz. kijevei táborban tartották fogva, és főleg az építőiparban dolgoztatták. Az 1944–1950 közötti időszakban összesen 24 428 magyar hadifogoly érkezett és 24 296 hagyta el ezt a tábort. 1946-ban 455 különböző objektumon dolgoztak.¹⁹

A háború befejezése után az élet beindítása és a gazdaság normalizálása mellett a társadalmat leginkább foglalkoztatató kérdés a hadifoglyok hazahozatala volt. Ebben a kérdésben az összes kormány szerv közreműködött, de az országos hatáskörű szervek mellett sorra alakultak a különböző társadalmi szervezetek is (a Nemzeti Segély, Siess, Adj, Segíts! mozgalom, a Hadifogoly Hozzá tartozók Országos Szövetsége, a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége, stb.). Ugyanakkor a vezető pártok (Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Független Kisgazda Párt, Nemzeti Parasztpárt) is létrehozták hadifogoly-irodáikat, sőt a katolikus egyház részéről a hercegprímás Mindszenty József is megragadott minden eszközt kiszabadításukért.²⁰ Így például 1945. október 27-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tagjaihoz fordulva sürgette a hadifoglyok mielőbbi hazaszállítását, lehetőleg még a tél beállta előtt.²¹ Miután 1946. június 24-én a Népjóléti Minisztériumon belül létrehozták a Hadifogoly Osztályt, egy kézbe került a hadifogoly-ügy, és ez lehetővé tette a pontosabb adatvezetést, illetve elvileg az eredményesebb munkát is, ám a gyakorlatban államközi vonalon ekkor még nem értek el komolyabb eredményt.²² Ez ügyben az 1947. évi parlamenti választások idején élénkült fel jobban a kormány aktivitása, és ekkor többeket valóban haza is engedtek, de ennek előnyeit inkább az MKP fölözte le, és a sikerpropaganda Rákosi Mátvás javára könyvelte el a hadifoglyok visszatérését. A magyar hadifoglyok hazaengedése azonban valójában 1956-ig elhúzódott. 1949 végén a

12 Uo. 30.

13 Uo. 8.

14 Uo. 561. (227. jegyzet)

15 Uo. 81. sz. dokumentum 341.

16 Uo. 87. sz. dokumentum 351.

17 Uo. 94. sz. dokumentum 371–373.

18 Uo. 93. sz. dokumentum 365–370.

19 *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban...* i. m. 16.

20 Uo. 22.

21 Balogh Margit: *Mindszenty József és az emberi jogok védelme (1945–1948)*. Századok 2011. 145. évf. 1. sz. 50.

22 *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban...* i. m. 22–23.

Belügyminisztérium (MVD) táborokban 9005 magyart tartottak fogva, amihez még hozzá kell számítani azt a mintegy félezer további magyar hadifoglyot is, akik a Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság (GUPVI) alá tartozó táborokban raboskodtak. A kijevi 62. sz. tábor például csak 1950-ben szűnt meg, és a még ott maradt 3146 fogoly csak ezután indulhatott haza.²³

E rövid összefoglaló után most nézzük meg, hogy mit meséltek a szemtanúk.

Az 1918-ban Csongrádon született és a József Attila utca 44. szám alatt lakó Varga József 21 éves korában, 1939-ben vonult be a helyi Szent Imre utcai laktanyába, ahol a IX. Honvéd Gyalogezred 6. századába sorozták be. Itt másfél évig volt tényleges katona, majd 1941-ben a visszacsatolás idején először Erdélybe indultak, majd menet közben leállították őket és a Délvidékre lettek vezényelve. Rangja ekkor már tizedes, beosztása pedig ezredírnök volt, és már nem is szerelhetett le, katona maradt a háború végéig, illetve szovjet fogságba került.

A Délvidékre Kelebián haladtak át, majd rövid ideig Szabadkán, illetve kissé hosszabban Topolyán állomásoztak. Ekkor csongrádiak nem voltak vele, csupán környékeliek, akiket azonban előzőleg nem ismert. Elmondása szerint a helyiek nagy ünnepséggel fogadták őket, *„a lakosság túlnyomó része szeretettel bánt velünk, de azért voltak ügynevezett csetnikek, hát ezek voltak azok, akik próbáltak hát lövöldözni. Elbújtak tetőn és orolövészek voltak, de nem volt ott komoly ellenállás... Senkinek ott hajszála sem görbült meg, de voltak ott a magyarok között is hitvány emberek, akik azzal az indokkal mentek el, hogy csetnikek után kutatnak, közben a lakásban kutattak és aztán olyan, akit felakasztottak. Magyar házba is bementek és loptak. Ezeket kikötötték. Nagyon szigorúan bántak velük, ki volt kötve a hátán a keze és ki volt téve elrettentő példának.”*

A Délvidékről csupán egyszer mehetett haza, szabadságra. Ekkor sokan már otthon maradtak, és ő is maradhatott volna, ám mégis visszament az egységéhez, mert *„már akkor úgy néztek ki a dolgok, hogy hát... , de a szabály, az szabály, katona voltam. A másik pedig...”*

Amikor hallották, hogy Románia felől jönnek az oroszok, átirányították őket a Dunántúlra, majd rövid ideig Ausztriában is voltak, de hogy hol, arra már nem emlékezett. Fogságba esésének körülményeiről, a fogságban töltött évekről és hazakerüléséről a következőket mesélte.

„Amikor áthaladtunk Dunántúlra, aztán a Balaton környékére, Enying meg azon a részen, Siófok és így tovább, tél volt. A Balaton be volt fagyva és nem voltak járőrök és valami heten a jégen átmentek az oroszok mellé. Az oroszok a konyhára tették őket, meg ide-oda. A lényeg az, hogy amikor a németek a harckocsikkal leszaladtak és elfogták az oroszokat, ők is visszakerültek, de már mint foglyok, mint katonaszökevények.” Őt a szökéstől nemcsak ez tartotta vissza, hanem mint mondta: *„itt nem lehetett az ember elég okos, mert akkor saját magának csinál bajt. Ha így csinálom ez a baj, ha úgy, akkor az a baj. Volt ám olyan, hogy beöltöztettek volna civil ruhába, akkor jöttek az oroszok – »partizán, partizán« – és pu-pu-pu!”*

Csak Istenben és abban bízott, hogy valahogy majdcsak túléli, bár fogadalmat nem tett. A levelezés is bizonytalan volt, csak egyetlen leveléről tudta biztosan, hogy hazakerült.

Orosz fogságba már a háború befejezése után kerültek: *„Amikor már vége volt a háborúnak, összeszedtek bennünket és hajtottak be Jánosházára egy nagy lágerba. A Dunántúlon, közvetlen a háború után, százával hajtottak bennünket, hogy ott, a lágerban kapjuk a dokumentumot. Na és fehér csuhában jöttek valamilyen papok, nem tudom, milyen rend volt, jöttek oda közénk és érdeklődtek, meg mink is ötölük. Azt mondták, ne higgyünk nekik [az oroszoknak], mert visznek a Szovjetunióba, aztán úgy is lett.”* Egy ilyen „csuhással” küldött levelet Csongrádba, az Úri utcába (ma József A. u.), és ebben tudatta szüleivel, hogy találkozott két ikeröccsével

---

23 Uo. 20–21.

– Sanyival és Pistával –, akik mint repülősök együtt voltak, de csak integetni tudtak egymásnak, beszélni nem. Ez az egyetlen levél érkezett meg a szüleikhez.

„A fogságban állandóan változott, cserélődött a csapat, de mind magyarok voltak. Jánosházán voltunk vagy 8-10 ezren is talán és voltak ott olyan épületek is, és az épületek mellett a végénél deszkából egy pódium volt felállítva. Azon voltak és muzsikáltak nekünk Németországból hazatérő fiatal zsidó gyerekek. Azok jól tudtak zenélni, azok szórakoztattak minket. Mi ott kóvályogtunk össze-vissza, de el nem mehettünk. Olyan 80-100 m-re volt a vasútvonal, jönnek a vagonokon, magyar katonasípká fenn a katonákon, akik vannak a vagonokon, tüskés dróttal vannak az ajtók bezárva, marhavagonok voltak, és azt mondták [az oroszok] »viszik őket a paradicsomba«. Hát aztán már úgy volt, hogy szétmegy mindenki, de aztán zárt rendben voltak és a tiszteknek át kellett venni a parancsnokságot. A parancsnok szólt az orosz tisztnek, hogy a legénység lázong és ki fognak törni, mert viszik őket is ki a Szovjetunióba. Aztán egy idő után jött és azt mondta, hogy ezeket nem a Szovjetunióba, hanem Székesfehérvárra viszik, mert ott van hely, és onnét kapják a dokumentumokat. Akik 50 km-en belül laknak, azok már holnap reggel kapják a dokumentumot. Jelentkeztek is kint az udvaron rengetegen, na és akkor másnap reggel hajnalban, még szürkület volt: »50 kilométeresek, sorakozó!« Na, akkor sorakoztunk ötéssel, aztán akkor néztünk nagyot, mikor többé már senkinek ki nem lehetett menni. Másnap a lágernak a kapujától ki a vasútig, vagonok, marhavagonok voltak ottan, kétoldalt pedig orosz katonák géppisztollyal és a vagonokba kellett nekünk menni. A zenekar meg ezalatt játszott, hogy »Most kezdődik a, most kezdődik a tánc...«

Akkor onnan elindultunk, itt a Duna–Tisza között jöttünk, aztán megálltunk egy állomásnál vizet venni a vagonnak, akkor szenet vettünk meg tudom is én mit, a lakosság pedig rohant oda és mindenki érdeklődött, hogy van-e köztünk rokona, ismerőse, már aki őtőlük hiányzik. Az oroszok meg közben zavargászták őket, de ők közben hoztak ennivalót meg italt is. Az oroszok meg, mikor meglátták, elvették a kulacsokat és felhajtották a bort és pálinkát, meg ami volt, és egy kicsit kótyagosak is lettek. Aztán volt olyan vagon, amelyiknél kicsit ügyesen arébb húzták [az ajtót] és néhánynak sikerült meglógni. Észrevették, de elment a vonat a következő községig. Akkor már valamennyire észbe kaptak és számolgatták, azt ahány hiányzott, bementek a faluba és szedték össze az embereket, hogy meglegyen a létszám. Akit elkaptak, az életkorára sem voltak tekintettel. Egyszer csak nyikorog az ajtó és egy kék ruhás, permetező ember dobta be. Később pedig a vacsoráról hoztak el egyet, de volt olyan is, akit a lakodalmából. Ez majd megőrült, belebetegedett. Aztán így mentünk Erdélyen körösztil. Ott is néhányan elszöktek, hallottuk, mikor lövöldöztek utánuk.

Onnét Romániába, Plojestibe mentünk, ahol rengeteg volt a fogoly. Ott fogadták az új transzportokat. Volt egy asztalszerű állvány, oda felugrott egy micisapkás és azt kiabálta: »– Hát kedves barátaim! Ti megnyertétek a háborút, mert életben maradtatok. Most pedig lenni ki fogtok menni a dicső, nagy Szovjetunióba és saját szemetekkel, saját magatok győződtek meg, hogy kicsoda disznó nagy rágalmat szórta erre a dicsőséges, nagy országra. Két-három hét tanfolyamra mentek.«

Akkor láttuk először. Ott gondoltam én is arra, hogy esetleg meg kéne lógni... De bizonytalan volt, mert ha elkapják az embert, rögtön kinyírták volna, ott nem volt pardon!

Utána hajóval mentünk Novorosszijszkba.²⁴ Ott aztán látszott a háború és a szegénység! Az embereken ruha sem volt. Árgus szemekkel néztek minket, mert rajtunk még jó ruha volt. Nem volt ennivalójuk sem. Két domb vagy hegy közé hajtottak bennünket. Szíotuk a fogunkat: »na most ide hajtának és a völgyben legéppuskáznak minket«. Meg is ettem az utolsó konzervemet, és itt már idegesek voltunk.

24 Novorosszijszk a Krasznodari határterületen volt, itt volt a 148. tábor 2. részlege. – 2006. Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban... i. m. 498.

Aztán innen is továbbmentünk gyalog Tuapszéba²⁵, és itt már lágerbe raktak bennünket. Körülbelül ezren lehettünk öt barakkban. A földön fekiúdtunk és a köpenyünkkel takaróztunk. Prima, első osztályú bakancsunk volt, az oroszok majd lenézték, annyira szegények voltak. Ez már szeptember körül volt. Ezután le kellett vetköznünk és a nőknek, »szesztrák« elé kellett menni vizsgálatra. Osztályoztak bennünket: I-, II- vagy III-rendű munkaerő. Megfogdosták a farunkat és aszerint állapították meg, osztottak be bennünket.”

Különböző munkákat kellett végezniük, így például földmunkákat, építkezésnél és bármi, ami csak adódott. Korán keltek, nem tudták mennyi az idő, és üstből osztották a csajkájukba a reggelit. Általában korpalevest kaptak, amibe ha valakinek jutott egy-két galuska is, „az már tapsolt”. Délben is kaptak valami ennivalófélélt, majd újra munkába kellett menniük. Tuapszéban olajvezetékét raktak le:

„Deszka, cső, egy sor deszka, megint csövek és akkor ezeket elszállították. Állítólag Romániából származtak. Egyszer, ahogy fűrésztük a fát, volt ott egy koma, odalépett és azt mondta: »Szicsász, szicsász! Nye szkorotomoj!« – és mutatta, hogy így kell csinálni, ilyen lassan, mert nem fogunk hazajutni. Hát aztán megtudtuk, hogy valami elítélt volt és azt is oda osztották be dolgozni. Orosz volt, de csak úgy félve mondta.”

Hangulatukra a fásultság és levertség volt jellemző. Különösen a nős foglyok voltak elkeseredve: „vajon mi lehet az asszonnyal, a családdal?” Naplóírás vagy valamiféle címcserre eszükbe sem jutott, és semmi más efféle tevékenységgel nem foglalkoztak. Az örök viszonylag közömbösebbek voltak irányukba, de egyébként sem törődtek azok semmivel. Mint mesélte, a vasútállomás raktárában rengeteg só volt felhalmozva, az épület teteje azonban be volt szakadva. Amikor jött az eső, minden szétolvadt, de az örököt ez sem zavarta. Egyik télen, január közepe táján, „föllábszárig érő hóban” kivitték őket egy kolhozba kukoricát törni. Ez nekik újdonság volt, és ezért szinte örömmel is mentek. Nadrágjukat alul bekötötték, majd a szárukat feltöltötték lemorzsolts kukoricával, este pedig a barakk „tégllákból álló kandallószerű kályháján” a csajkájukban megfőzték és megették. Mint megjegyezte: „királyi eledel volt”. Ez a fajta pótlék azonban nem tartott sokáig, mert amikor a lágerparancsnok tudomására jutott, elszedette tőlük a kukoricát. Továbbá újdonság volt az is, amikor egy nagy raktárba vitték őket rakodni. Itt vadkörtét meg aszalt almát találtak, és ez is „első osztályú éteknek számított”. Később a raktárosokat lecserélték, de az újabbak is mindig oroszok voltak. A raktárosokat gyakran cserélték, mert ők is loptak. Voltak például amerikai vaját tartalmazó nagy dobozok, amiket sokszor megcsapoltak, az ellopott vajat pedig terméskővel pótolták. A hadifoglyoknak a vajból soha sem jutott, mivel erre az örök is kiemelten ügyeltek. Volt példa arra is, hogy egy-egy nagyobb rakás búzánál őrségváltáskor az új őr – aki gyakran félig katona-, félig civil ruhában volt – elfordult, hogy a leváltott őr az idő alatt megtölthesse a táskáját búzával. Előfordult olyan is, hogy vasútállomásra vitték őket, dohányt átrakodni a keskenyvágányú vagonokba. Ilyenkor, ha volt rá lehetőségük, ők is loptak és becserezték ennivalóra.

Az ünnepeket nem jegyezték. Vasárnaponként délután nem kellett dolgozniuk, ilyenkor pihenhettek vagy tisztálkodhattak. Ez abból állt, hogy a „fürdőben” a falon cső futott körbe, amely több helyen ki volt lyukasztva, és ez volt a zuhany. Fertőtlenítéskor pedig ruhájukat kampókra kellett akasztaniuk, majd erre ráeresztették a gőzt. Ha pihenőidőben beszélgettek, általában mindig a főzés volt a téma. A szökési kísérletekről a következőket mondta:

„Volt olyan, aki próbált meglógni. Nem is egy meglógott, de a török határnál csak elfogták őket. Visszahozták őket, gödröt ásattak velük és abban kellett állniuk jó hosszú ideig, de nem lőtték le őket. Legalábbis ott előttünk nem. De ez is komoly büntetés volt, mert a szűk gödörben semmit sem tudott csinálni.”

25 Tuapsze: ugyanazon tábor 4/6/10/6. részlege. – Uo.

Az ő lágerükben másfél év alatt, amíg ő ott volt, mintegy 240-en halhattak meg, a legtöbben valamilyen betegségben. Az elhunytakat egyszerűen elföldelték, de a temetésen a hadifoglyok nem vehettek részt. Másfél év után ő is maláriás lett és gyengélkedőre került. Egy német orvos kezelte, aki szintén fogoly volt. Az itt töltött időről így mesélt:

„Akinék láza volt annyira, azt oda betették. De orosz orvos is jött mindennap. Az volt a szerencsém, hogy jól tudtam rajzolni, és nálam maradhattak azok a fényképek, amiket még otthonról hoztam magammal meg volt nálam ceruza is. A gyengélkedőn elővettem őket és kb. háromszoros nagyságban furnérlemezre rajzoltam őket. Tökéletesen sikerült. Láttá ezt a német orvos is, az orosz orvos is, aztán hoztak nekem ceruzát meg enniivalót is, kenyérrrel, olajjal elláttak, csak csináljam nekik a képeket. Az egyik, a párttitkár odaadott nekem egy kicsi kis fényképet, azon micisapka volt a fején, aztán a feleségéről egy kicsit nagyobb fényképet, hogy a kettőből egy menyasszony-vőlegény képet rajzoljak. Hát azt csináltam: micisapka le, szép hullámos haj ... Jó volt, mert kaptam a kenyeret, az enniivalót és az ablakon át, adtam a többieknek is. Volt, mikor még cukrot is kaptam. Ami fölőszlegem volt, azt mindig megosztottam a társaimmal.”

A fogságból 1947 végén szabadult, tehát katonaeveit is beszámítva mintegy kilenc évig volt „szolgálatban”. Szabadulása és hazakerülése a következőképpen történt:

„Aztán a német orvosnak meg sakkfigurákat köllött faragnom. Hát azt is faragtam. Aztán mondta, hogy majd a legjobbkor hazairányít engem. De már sok idő eltelt és én bosszankodtam: a legjobbkor, a legjobbkor... Már rég nem voltam beteg. Aztán egyszer, de addig a fene tudja, hogy már hány rajzot csináltam az oroszoknak, na aztán egyszer mégiscsak elindítottak és így hazajutottam. A lényeg az, hogy beküldtek még egy kórházba utóvizsgálatra, ahol egy érdekes eset történt. Jött egy fiatal orosz tiszt, ki tudja, milyen rangú és beosztású, és kérdezte: – »láttunk-e már ilyen autót?« valamiféle elzabrált autóval jöttek az orosz tisztek, és hogy – »láttunk-e már fehér kenyeret, meg láttunk-e már ezt vagy azt« – egyszóval némelyik annyira elmaradott volt, hogy az már borzalom.

Amikor átértünk a Kárpátokon, Kárpátalján megint felülvizsgáltak mindenkit, kecskelábú asztaloknál, egyenként. Amelyikről úgy látták, hogy még erős, félreállították. A gyengébbeket máshová, a nagyon rossz állapotúakat megint máshová. Háromfelé állítottak minket. Akit elég erősnek találtak, az kapott másik orosz ruhát és köpenyt, és vitték vissza. A gyengébbeket javítólagéerbe vitték, ahol kicsit jobb kosztot kaptak, hogy valahogy mégis kinézzenek. Volt egy köztünk, aki borzalmasan nézett ki: tiszta csont volt, mint a csontváz. Azt is küldték a javítólagéerbe, de ő összetette a két kezét, leborult az orosz parancsnok előtt és könyörgött, hogy engedje haza, mert ha neki megint itt kell maradnia, ő már többé sohasem jut haza. A parancsnok megsajnálta és elengedte, s a mi vagonunkba került. Ahogy átértünk a határon, mindenfelé tömeg volt. Várták az érkezőket, nincs-e valamelyiknek ott a rokona, testvére, vagy ez, vagy az. Hoztak rengeteg enniivalót és gyümölcsöt is: almát, szőlőt meg mindenféle enniivalót. Aztán a soványt kitették a vagon eleibe. Mikor meglátták, mindenki odahordta az enniivalót. Ez egy [kiskun]félegyházi ember volt. Életemben nem láttam még ilyen sovány embert.

Egész Csongrádig hoztak vonattal, papírokat Debrecenben kaptunk: igazolást, elbocsátó levelet, egészségügyi papírt, vagy valami ilyesmit. Valamennyi enniivalót is kaptunk, de pénzt azt nem.

Amikor az állomásra értem, az otthoniak nem tudták, hogy jövök haza. Az állomástól már majdnem futottam: minél közelebb értem, annál gyorsabban mentem. Mikor belépett az ember a kapun..., hát az borzalom.... Hát az..., az..., akkor be a konyhába, anyukám éppen ott volt..., hát az szörnyű nagy élmény volt. Elég hosszú ideig egymásról semmit nem tudni...”

A másik csongrádi – Iskola u. 15. szám alatt lakó – adatközlőnk, Fekete László 1920-ban született, ugyancsak Csongrádon. Életének 21. évében volt, amikor 1941. október 13-án bevonult tényleges katonai szolgálatra Máramarosszigetre az I. hegyi-tüzér osztályhoz, amely a Kassai 8. dandárhoz (hadtest) tartozott. Itt egészen 1943 áprilisáig szolgált, majd

a mozgósítás után kivitték a szovjet frontra. A rendfokozata szakaszvezető, beosztása pedig patkolókovács volt. A frontszolgálat után – társaival együtt – tűzkeresztséget kapott, kitüntetése nem volt, de később előléptették őrmesterré. Alakulatuk ún. málházó alakulat volt, ami azt jelentette, hogy a lövegeket nem vontatták, hanem öszvéreken és kulikon szállították. Űtegeik Szolyván, Rahón és Kolonyán voltak, az osztálytörzs, a parancsnokság viszont Máramarosszigeten. Ő is ott, a központi műhelyben dolgozott, ahol az ún. *M-patkókat* készítették.²⁶ A fronton is kovácsként szolgált. Nagyon szeretett levelezni, s mint említette, *„több lánynak is írt Csongrádra”*. Gyakran kapott otthonról csomagot is, bár az ellátásuk jó volt: az alakulatnál két napra kaptak egy *„komiszt”*, vagyis *„kockába kenyért”*, reggelre feketekávé, délben kétfajta levest és valami második fogást is mindig. De *„tányér nem volt, csak csajka és kanál”*. Az alakulatnál többen is voltak Csongrádról. Róluk a következőket mesélte: *„Makai Rókus volt velem katona, továbbszolgáló volt, aztán átpártolt és nagy kommunista, később a Bakos Tsz elnöke lett, aztán annyira jól élt, hogy nagyon elhízott, és idő előtt kipurcant; meg volt Pozsár nevezetű csongrádi a másik alakulatnál, az utászoknál, az szakács volt, de az kint a fronton meghalt.”* A parancsnoka *„nagyon vagány gyerek”*, egy hődmezővásárhelyi zászlós volt, akit Orosz Jenőnek hívtak, a főhadnagyi rangú dandár-vezetőállatorvost pedig dr. Görgei Nándornak. Mivel ez utóbbinak nem volt tisztiszolgálója, ő lett a mindene. A család máramaroszigeti házában mindennapos vendég volt, és családtagként is bántak vele. De gyakran járt haza Csongrádra is, aminek viszont *„gazdasági okai”* voltak: *„Máramarosszigeten rossz volt az ellátás és nagy volt a szegénység, az Alföldről tudtunk fölvenni lisztet, tojást, baromfit és ezt-azt... Jöttünk haza szabadságra és vittünk föl, de én csak a családnak, nem kereskedtem vele. A híradószázadnál volt Szegedről egy Mészáros nevezetű, irtam édesanyámnak, hogy kell tojás – akkor a posta sokkal gyorsabb volt, mint ma – és este már itt is volt. A Mészáros főtörzsőrmesterrel voltunk szolgálatban, és mindjárt ki is mentünk. 22 tojást küldtek és ebből 21 csirke kelt ki!”*

Kapcsolatuk a máramaroszigetiekkel eleinte nem volt felhőtlen, viszont a dunántúliakkal igen, különösen a zalaegerszegiekkel, de később a helyiek is megbarátkoztak velük. Amikor odakerült, nagyon hideg volt, szalmazsákon aludtak, pokróccal takaróztak, és igen szigorú volt a bánásmód: *„a 85-ös laktanya udvarából rá lehetett látni a hegyekre, azok már fehérettek a hótól”*. Mivel nem volt rendes tisztálkodási lehetőségük, nagyon hamar megtetvesedtek. Erről a következőket mondta: *„Voltak köztünk környékbeli ruszinok is. Ezek hazamentek, és mikor visszajöttek, ... Na, mehattünk mindjárt az oroszhoz. Alföldi volt az orvos is:*

- Na, fiam, hova való vagy?
  - Alföldi és ilyent még nem láttam.
  - Elhiszem fiam, mert az Alföldön nincs is.
- Kiírt három napra és kaptam másik ruhát is.”*

Miután kikerült a frontra, később átvezényelték Aknaszlatinára és beosztották a felderítőkhöz, de már nem patkolókovácsnak, oda tartalékosokat hívtak be. Az új parancsnok: *„Csengeri százados, akinek viszont az apósa a tűzérosztály parancsnoka, vitéz Kossuthi Kossuth Sándor volt, és ők együtt is estek fogságba.”*

Fogságba esésük 1945. április elsején következett be, mégpedig a következőképpen:

„Az osztrák–magyar határon estünk fogságba, Pusztakázmérnél. Az egész osztály, a maradék üteg is. Megadtuk magunkat, pedig ha pár km-t átmentünk volna az osztrák határon, akkor amerikai fogságba estünk volna. De nem akartuk elhagyni a hazánkat. Az oroszok meg azt mondták, danolászták, hogy dobjuk el a fegyvert, kapunk dokumentumokat és már mehetünk is

²⁶ M-patkó: *„Ügynevezett készütségi patkók voltak ezek. Az ilyen, teljesen elkészített patkókat kiadták a fogatosnak és hidegen is fel lehetett verni, fel lehetett szögelni a lovak patájára”* – Fekete László.

haza. Onnan bementünk Győrbe, de úgy mentünk, ahogy akartunk. Ekkor még nem vigyáztak ránk, csak a tiszteket és a legénységi állományt választották külön. Behajtottak minket Győrbe, a 16-os laktanyába. Aztán egyik nap egy drótkerítés, másnap már két drótkerítés..., majd kapjuk a dokumentumot! Aztán kaptuk. '48-ban. Akkor még elszökhettem volna, mert kijártunk vizet hordani, és mondták a civilek, hogy kivisznek és adnak ruhát, de állandóan azt gondoltuk, meg mondták is nekünk, hogy jön a dokumentum, jön a dokumentum... Mikor a harmadik drótkerítés is meglett és jött a géppuska is, kezdtünk rájönni, hogy visznek minket... De ekkor már sokan voltunk a laktanyában, más alakulatoktól, így például a gyalogságtól is voltak ottan. Több ezren lehettünk."

Sokkal később egyszer a helyi termelőszövetkezet kirándulást szervezett, és akkor elment ő is újra Győrbe megnézni a nevezett laktanyát, s mint mondta: „Még mindig ugyan-úgy álltak az épületek, de akkor már oroszok voltak benne.”

Győrből 1945. május 16-án vitték őket tovább, s ezt így élte meg: „Ezen a napon összeállítottak egy 2200 fős transzportot és gyalog elhajtottak minket Pozsonyba. Azóta is, mikor meglátom a pozsonyi várat, mindig szidok egyet rajta. A várban voltunk, oda hajtottak minket, a rohadt piszkos anyját! Ott egy éjszakát aludtunk, de életemben még annyi poloskát nem láttam, mint ami ott volt a szalmazsákokban. Tiszta pattanásosok lettünk a sok poloskától. Ott az addigi kísérő örök leadtak minket a kéksávos orosz öröknek és mindent elvettek tőlünk. Szappant, törülközőt, mindent. Addig semmit, még a pisztolyt sem. Fényképet, bicskát, mindent. Alig tudtam egy-két fényképet megmenteni. Az unokatestőérem, Agtári Panni fényképe maradt meg, mert azt mondtam, hogy zsenyka [feleség]. Ott bevagoníroztak minket, majd '45 június 7-én Dornicán [Darnyica], ami Kijev külvárosa és a Dnyeper van közte, raktak ki minket. Ez egy rendező pályaudvar volt, és ott már voltak régi hadifoglyok is. Ott voltam egészen 1946. márciusig.”²⁷

A hadifogolytáborban kiválogatták a szakmunkásokat, és annak megfelelően osztották be őket. Ő azonban nem kovácsnak jelentkezett, „mert az nehéz munka”, hanem hegesztőnek, mivel 1941-ben, amikor Budapesten dolgozott a Lampartnál, elvégzett egy hegesztőtanfolyamot. A 2400 hadifogoly közül csupán ketten voltak hegesztők, így a többiekhez képest „megbecsültek” lettek. A hadifogságról és a szabadulásáról a következőket mesélte: „A másik hegesztő egy sváb volt, de tudott magyarul is, mivel magyar sváb volt, de német katona. Másnap már mentünk is próbamunkára, mert az oroszoknak annyi esze volt, ott azt minden amerikai felszerelés volt. Orosz semmi. Közel, három km-re épült egy selyemgyár. Németországból leszerelték a gyárakat és hozták kifelé és szerelték volna befelé és ehhez kellettünk mink, szakembereket. A selyemgyár az központi fűtéses meleg vízzel dolgozott, és oda építettük a kazánt. Ott kellett hegesztenünk és oda jártam dolgozni, amíg be nem fejeztük.

1946 márciusában fejeztük be, és ekkor elkerültem Kijev mellé, ahol volt egy kátránypapírgyár, és ott is hegesztőmunkát végeztem. Segítséget kaptunk mindig és dupla porció ennivalót is. Kint a munkahelyen mindennap még fél liter tejet is kaptunk és civil kosztot. Ott kb. két hónapig voltam. Utána bevitték Kijevbe a 62/20-as büntetőlágerbe. Ide azért hozták, mert innen közelebb volt a munkahely. Ez Sinkopusz volt a kijevi röptérnél. Ott színeket csináltunk és ott is hegesztettem. Ezt télen fejeztük be, és akkor télen nem volt munka, mert nagyon hideg volt. Azt mondta a munka irányítója, a mérnök, hogy kimehetünk az erdőbe dolgozni. Az erdőben a favágás nagyon jó volt. Az örök is rendesek voltak, lőttünk vaddisznót, krumplit süttöttünk és szabadon császálhattunk. Meg eladtunk fát is.

Tavasszal, 1947-ben visszakérültem Kijevbe, és a színház mellett egy építkezésen vasgerendákat kellett tartóknak összehegeszteni. Mindig autóval vittek ki. Utána egy gázvezetéknel dolgoz-

²⁷ A kijevi területen a 62. számú hadifogolytábor volt, Darnyicán pedig annak néhány részlege – 2006. Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban... i. m. 487. és 516.

tam. Itt csöveket kellett összehegeszteni meg egy elosztóállomást csináltunk. Ez is Kijev mellett volt, és mikor átadták, jött a miniszter, aki átvette ezeket. Én éppen dolgoztam és a karunkon egy fehér karszalagot kellett hordanunk, amin egy fekete V betű volt, vagyis hogy hadifogoly: Vojna teni. Jött az ukrán miniszter és meglátott, és azt hitte, hogy én kárpátaljai vagyok, mert tudtam néhány szót beszélni vele oroszul, és megdicsérte a főnökömet. Az meg nagyon örült, hogy megdicsérte a miniszter, és azt mondta, hogy most már én befejeztem a munkát. Ha ez kész lesz, és majd megy haza egy csoport, én is haza fogok menni. A mérnöknek volt két családja, a felesége pedig tanárnő volt. Én többször is voltam náluk kinn a lakásukon. A szakmunkásokat az oroszok jobban megbecsülték.

Sokat üzleteltem is. Főleg dohánnyal. A sofőrrel jártam ki üzletelni, és még a tiszteknek is beszéltem ezt-azt. De a lakossággal is jó volt a kapcsolatunk, a magyarokat külön tisztelték. Egy részük vagy volt már Magyarországon, vagy volt magyar hozzátartozójuk, ezért szerették a magyarokat. A lágerben volt orvos is, és a főnövérek építkeztek. Ide is kijártunk segíteni. Három év alatt azért kialakultak közvetlenebb kapcsolatok is. Egyszer a főnövéreknél csirkét főztek, olyan orosz módra: megkopasztották, azt bele a vízbe, és mikor megfőtt, a levest kiöntötték. Utána a csirkébe beleraktak hajdinakását, káposztát meg mindent, és ez volt az ünnepi ebéd. Én, meg egy Törzsök Laci nevű [hódmező]vársárhelyi hentes és mészáros mikor egyszer kint voltunk dolgozni, az öröknek is vitünk mindig sajrét, mondom a főnövéreknek: – Most a Laci fogja megfőzni. Szereztünk paprikát, sót stb., s a Laci földarabolta és megfőzte úgy, ahogy kell. Volt liszt, s gyúrt tésztát is hozzá. Húgyózték csodálni!

A lágerrel szemben volt egy Központi Ukrajna-ellátó Raktár. Ukrajnát onnan látták el. Oda naponta 10–15 vagon áru érkezett: liszt, szójaliszt, szójabab, szárított krumpli, hal, apró kis hal ömlesztve és rettentő sós és olajjal leöntve... Hát majd megette a fene az oroszot érte. Amikor kikerültünk dolgozni, újra amerikai kosztot kaptunk, konzerveket, de amikor az elfogyott, akkor azt rettentő hitvány lett a koszt. Csalánt is szedtünk, és hajdinakásával ettük. Leveleszerűen csinálta meg. A halat hordókban adták. Persze hogy nem ette meg a fogoly, hanem rájött: bele a csajkába, kivitte, azt eladta az oroszoknak. Dohányért, kenyérért vagy mikor miért, de főleg kajáért, nem pénzért. Mikor erre rájöttek, fogták, megfőzték az ételbe. Sűrű volt, bűdös is, volt aki meg sem bírta enni. Én azt mondtam, hogy ha meghalok, akkor is megeszem.

Aztán egyszercsak szólt a dezsúrnik [ügyeletes]: »Te már nem mész ki dolgozni, te mész haza«. Szinte el sem akartam hinni. Aztán átvittek a központi 4-es lágerbe. Az volt az elosztóláger és ott találkoztam csongrádiakkal is. Már ugyan a 20-as lágerben is voltam csongrádiakkal, de azok meghaltak, de már itthon: a »tyúkász« a Lökös Pista, a Halasi Pista, a Deák »tollas« Tamás, aki tollkereskedő volt. Ezekkel voltam a 20-as lágerben. A központi lágerben hónaljtól kezdve mindent megnéztek. Aztán a 4-es láger mellett a külső mellékvágányon bevagoníroztak minket, és a mérnököm is kijött, de nem engedték oda közel hozzám. Aztán azt mondta a vonatparancsnoknak, hogy van itt egy ösmerőse, aki sokat játszott a gyerekeivel és szeretne elbúcsúzni tőle. Az megkérdezte, hogy tán rokonok vagyunk-e? Aztán odajöttek és beszélgettek velem, meg a mérnök hozott kenyeret is. Aztán a parancsnok rám csapott: – Te leszel a vonatparancsnok a fogoly részről. Nekem is az ő vagonjában kellett aludnom. Vagonként 24 ágy volt. Olyan 50–60 vagon lehetett, óriási nagy szerelvény volt.

A Tatárhágón jöttünk át, majd Nagybocksónál a vasúti sín átjön román területre, Máramarosszigetre. Ott mindenkit kiszállítottak és a kísérő örök helyett határőrök szálltak fel. Én már ismertem azt a részt, mert előtte ott voltam katona. Ott volt a nemzetközi elosztóláger, és az oroszok átadtak minket a magyar kormánynak: névsorolvasás abban a laktanyában, ahol én katona voltam. Ezt az érzést nem tudom elmondani! Voltak ott olyanok, akik akkor, mikor én katona voltam, még kicsik voltak. És én megismertem és névről szólítottam őket, hogy de megnőttetek! Ők viszont nem tudták, nem is tudhatták, hogy ki vagyok én, de utána megismertek. Aztán ezek szóltak ott mindjárt az összes ismerősnek, úgyhogy nekem egy órával később már látogatóm is volt. Itt nemzetközileg

átadtak minket, de még nem a magyaroknak, és itt szedték ki azokat, akik szökevények voltak. Például volt kettő Munkács mellől, ezeket itt adták át és visszatoloncolták saját hazájukba őket. Ezek kárpát-ukrajnaiak voltak.

Aztán újra bevagóiroztak és Debrecenbe vittek minket. Ott kaptuk meg a dokumentumokat 1948. szeptember 9-én. Meg kaptunk 20 Ft-ot. Onnan ingyen jöhettünk haza, és utána még hat hónapig ingyen lehetett kérelmezni az igazi igazolványt. Ez jogosultságot adott ingyenes utazásra is. Csongrádra csak egyedül jöttem, de Ceglédig volt egy társam is. Cegléden várni kellett, és mikor megtudták, hogy Oroszországból jöttünk, egész csődület lett. Érdeklődtek, hogy hol, milyen tábori számon voltunk katonák, és nem találkoztunk-e ezzel vagy avval. Én nem tudtam senkiről hírt adni. A szüleim éltek még, és csak este tudták meg, hogy megyek haza. Máramaroszigeten kaptunk levelezőlapot, de arra csak azt lehetett írni, hogy mikor érkezünk. Ezt átvitték Aknaszlatinára, onnan repülővel hozták be Magyarországra, és utána szétküldték. A vasutasok már Debrecenben is szolgálatkészek voltak, például Ceglédre is telefonáltak Csongrádra, hogy hazaérkezek. A tűzoltóságra telefonáltak, és az öreg Pintér, egy öreg tűzoltó bácsi jött ki, az mondta a szüleimnek, hogy jövök haza. A lapot csak utána kapták meg. Előbb kapták a hírt, mint a levelezőlapot Aknaszlatináról.

A vasutasokkal mindig nagyon jóban voltunk. Mikor vittek bennünket ki, akkor is kértek bennünket, hogy írjunk és dobjuk ki a levelet. És írtunk is, bár a papírt is elvették tőlünk Pozsonyban, de sikerült nekem is a vasúton keresztül. Cédulákra írtunk és kidobtuk az állomásokon, ahogy tudtuk. Mert le volt rácsozva, meg ott nem volt fekvőhely a vagonokban mikor vittek ki minket: bepréreltek bennünket, oszt Jézus. 40-50-en voltunk egy-egy vagonban.

Csongrádra este 6 óra után, 7 órára ért a vonat. Hát olyan fiatalosan jöttem, tudták, hogy jövök, Csongrádon fogadtak, azt: »de megnőttél, mióta nem láttalak«. Itt is volt olyan csongrádi szülő, a Makai Rókus, akivel együtt voltam katona, annak is kint volt az édesanyja. De hát mink a Rókussal nem egy alakulatnál voltunk. Mikor minket elvittek Aknaszlatinára, Rókus ott maradt a hadosztálytörzsnél. Aztán a fronton már nem voltunk együtt. Hát ugye a Mariska néni érdeklődött, hogy a Rókussal mi van? A Rókus későbben jött haza.

Hogy féltünk-e, azt így elmondani nem lehet. Azt csak végig lehet élni. Mikor az ember mellé odacsapott a gránát, azt..., a másikat meg, ott mellettem azt ott lőtték fejbe, azt ott esett össze... Jó hosszú ideig a Prut szélén, Berezhovnyizsben, jó magasan voltunk figyelőállásban. Ott volt templom, és hát jártunk a templomba vasárnaponként. Ott a templom mellett, amikor én ott voltam, 96 személy volt eltemetve, mind magyarok voltak. A 3. ütegparancsnokot, a Vécsei százados is úgy volt, hogy ott temetik el, de azt elhozták haza. A véletlenben bíztam és imádkoztam is. Tudniillik elállatiasodik az ember, talán megszokja vagy nem is tudja, hogy mi van. Az a kegyetlenség, amit ott látott az ember kint a fogságban, mert mivelünk nem kellett elszámolni! Nem az örök kegyetlenkedtek, maga az a rendszer. Nekünk megvolt a szállásunk ott kint, hanem az, ahogy vittek Kijevo és azt lássa az ember, hogy vitték ezeket a szerencsétlen büntetettéket. Ezeket géppisztollyal vitték, minket meg csak az őrnagy kísért. Ezek politikaiak voltak, mink úgy hívtuk őket, hogy csurmások. Ahol én dolgoztam, onnan nem messze volt ilyen tábor, ott voltak nők is, férfiak is.

A sok szenvedésben elfásultak az emberek, nem volt nagy összetartás vagy kölcsönös segítség. Adtunk egymásnak, de csak ha sok fölösleg volt. Mikor már nagyon sok volt, akkor esetleg adtunk másnak is.

Most egy szomorú esetet mondok el. Hogy propagandaszerűen csinálták-e vagy hogy, én azt nem tudom, de inkább propaganda volt: elküldték az illetőt, és akkor hátulról lelőtték. Nem is egyet. Ezt általában minden lágérben megcsinálták. Lelőtték, és akkor ilyen rossz talicskaszerű valamire tették, ott lógott a feje, és akkor azt mondták az oroszok: „aki szöki, az így jár”. Ezt minden lágérben, amikor megkezdődött a munka, az első 2-3 napban megcsinálták. Deszkából csináltak faládát és aki ott a lágérben halt meg, azt eltemették. A sírt meg sem jelölték, de én még

*most is meg tudnám mutatni Kijevben, ahol elföldelték őket. Tupitnak hívják azt a részt. Ott vannak eltemetve.*²⁸

Ennyi a két „vallomás”. Számukra már csak egy távoli, szomorú, de mindenképpen embert próbáló emlék maradt, és bosszút sem éreztek senki iránt. A megélt események lenyomata azonban üzenetté formálódott bennük, amelyet talán Varga József fogalmazott meg a legjobban:

„Az obeliszkra, ami fölfelé megy, nem törődni a csillaggal, hanem egy nagy fekete fölkiáltójelet, és fölírni: háború többé soha, mert nem oldja meg a problémákat. A másik oldalra meg odairni a második világháborúban elesett katonák neveit egész leig, ahová csak fér. Ezt azért köll így csinálni, mert azok, akik oda kimentek harcolni, nem jókedvükből mentek; akik idejöttek, azok sem jókedvükből jöttek: a sorsuk egy volt. Azokat, akik itt haltak meg ott siratták, akik ott haltak meg, itt siratták. Tehát a sorsuk egy volt.”

---

²⁸ A *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban* című kötetben sem ilyen nevű temető, sem tábor nem szerepel.